

Vannak-e felszólító performatív megnyilatkozások?

KRÉKITS JÓZSEF főiskolai tanár akadémiai doktori értekezése téziseinek (= DÉT.) a címe „Felszólító performatív megnyilatkozások” (Bp., 1995. 18 lap). Az orosz nyelvű értekezés minden változtatás nélkül könyvként is megjelent (Побудительные перформативные высказывания. JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 241 lap). Az értekezés egyik opponenseként elsősorban a *performatív* műszó használatát kifogásoltam. Helytelenítettem, hogy minden érvelés nélkül váltogatja a „felszólító beszédaktusok” és a „felszólító performatív aktusok/megnyilatkozások” használatát. Vö. pl.: „Illokutív funkcióik alapján Austin a beszédaktusokat 5 csoportba osztotta... A magam részéről a második csoportba tartozó *felszólító beszédaktusok* kutatását tűztem ki célul. A felszólító performatív aktusok a cselekvés végrehajtására szólítanak fel”. (DÉT. 5.) Javaslatomat, hogy a számos problémát felvető címet a szerző változtassa az értekezés tartalmát teljesen fedő *Felszólító megnyilatkozások* vagy *Felszólító beszédaktusok a mai orosz nyelvben*-re, KRÉKITS a vita végén is határozottan elutasította. Azt a kérdésemet viszont, hogy az értekezés címe miért nem *Performatív felszólító megnyilatkozások*, válasz nélkül hagyta. Opponensi véleményemben elképzelhetőnek tartottam egy olyan álláspontot is, hogy minden felszólító megnyilatkozást (beszédaktust) performatívnak tekintünk, a *performatív* műszó használata viszont ebben az esetben is teljesen felesleges, mivel ez a megkülönböztetés csak abban az esetben indokolt, ha vannak „nem performatív felszólító megnyilatkozások” is. KRÉKITS nem performatív felszólító megnyilatkozásokként a bizonyos eszközökhöz mellékelt használati utasításokat értékelte, amelyek logikailag semmiben sem különböznek az értekezésben (113) implicit felszólító performatív megnyilatkozásokként tárgyalt *Вход-уме, Kyuaüme, Cudu* (113) típusoktól. Mindkét típusú megnyilatkozás kiterjeszthető például a *kérem* performatív igével. Úgy gondolom, hogy az olvasók egy része érdeklődéssel fogadja e cikk címében felvetett kérdésre megfogalmazott válaszaimat.

Mindenekelőtt abból kell kiindulnunk, hogy a performativitás elméletének van egy korábbi, heurisztikus és egy későbbi fejlődési korszaka.

1. *Felszólító mondatok — felszólító megnyilatkozások/beszédaktusok.* E három műszóval jelölt fogalompár megkülönböztetése a XX. század nyelvtudományában ma már triviális. KRÉKITS értekezése az orosz nyelv vonatkozásában sehol sem olvasható meggyőző erővel és részletességgel bizonyítja, hogy cselekvések végrehajtására, tiltására stb. nemcsak felszólító, hanem kijelentő, kérdő stb. grammatikai szerkezetű mondatokat is használhatunk: *Huzat van. Csukd be az ablakot! — Ha becsukod az ablakot, nem lesz huzat. — Huzat van. Nem csuknád be az ablakot?* Mindegyik esetben a felszólításra történő reagálás a felszólított részéről valamilyen cselekvés végrehajtásában vagy annak elmaradásában történik. Ritka az olyan eset, amikor a felszólító verbális formában várja a reagálást a felszólítottól: *Mondja kérem, hány óra?* Olyan példát képtelen vagyok ki-gondolni, amikor a felszólító beszédaktusban a beszéd és a tett a felszólítás elhangzása folyamán már a felszólítónál esne egybe.

2. *Koincidencia — performativitás.* A „koincidencia” BAKOS FERENC „Idegen szavak és kifejezések szótára” nyolcadik kiadásában (Bp., 1986.) tér- v. időbeli egyezést, egybeesést, jelenségek, hatások egyidejű fellépését stb. jelenti. A *performativitás* (vö. lat. *performo* ’cselekszem’, ang. *perform*, ném. „machen, tun, leisten, bewerkstelligen, verrichten; ausführen, durchführen, vollbringen, vollziehen, vollstrecken”) szó viszont nem szerepel e szótárban. Ez azt bizonyítja, hogy a *koincidencia* műszó használata általánosabb és régibb a tudományos életben. Ez így van a nyelvtudományban is, ahol e két műszó a nyelvészeti munkák egy részében szinonim jelentésű.

JU. D. APRESZJAN (Ю. Д. Апресян, Перформативы в грамматике и в словаре. Известия Академии наук СССР, Серия литературы и языка, том 45, 1986/3: 208) rámutat, hogy a nyelvészeti irodalomban a performativitással először E. KOSCHMIEDER foglalkozott *koincidencia* néven: „’Под коинциденцией (нынешней перформативностью — Ю. А.) я подразумеваю совпадение слова и действия... в том смысле, что слово, которое произносится, как раз и есть само обозначаемое действие’. *Я пишу*, разъясняет он дальше, есть сообщение об акте пусания, а не самый акт писания. Мажди тем, *Я прошу* — это самый акт просьбы, а не сообщение о нём’.” (Кошмидер Э., Очерк о видах польского глагола. Опыт синтеза. В кн.: Вопросы глагольного вида. Москва, 1962. 163). APRESZJAN nyomán KRÉKITS (Könyv 9.) megkereste az eredeti 1934-es német nyelvű szöveget is: „Unter ’Koinzidenz ist hier der Zusammenfall von Wort und Tat zu verstehen, u. zwar in dem Sinne, daß das Wort, welches ausgesprochen wird, eben die Handlung ist, die es zum Ausdruck bringt...” (KOSCHMIEDER E., Nauka o aspektah czasownika polskiego w zarysie. Proba syntezy. — Rozprawy i materiały wydziału i towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie, tom V. z. 2. Wilno, 1934. 238.). DUDEN Idegen szavak szótárában (Das Fremdwörterbuch, 1990.) a *Koinzidenz* szó jelentése: „das Zusammentreffen, der Zusammenfall z. B. zweier Ereignisse; gleichzeitiges Auftreten z. B. mehrerer Krankheiten bei einer Person”.

A *performatív, performativitás* műszót JOHN L. AUSTIN (1911—1960) vezette be a nyelvészetbe Performatif-constatif (In: La philosophie analytique (Paris, 1958. 271—304) c. cikkében. Előzőleg (1947) a *performatory* műszót használta. Az 1955-ben Oxfordban tartott, J. O. URMSON által sajtó alá rendezett előadásainak anyaga „How to do things with words” címmel 1962-ben Oxfordban jelent meg (magyar fordítása PLÉH CSABA, Tettek ért szavak. Akadémiai Kiadó, Bp., 1990., az 1973-as kiadás alapján). A performatív megnyilatkozásoknak két fontos ismérve van: 1. a dolgokat, ügyeket („things”) szavakkal, tehát verbálisan hozzuk létre, 2. nem vonatkoztatható rájuk az „igaz — hamis” értékelés (truth-value).

A „performatívum” KRÉKITS interpretálásában „olyan megnyilatkozást jelöl, amely ekvivalens azzal a cselekedettel, amelyet a megnyilatkozás igéje rögzít” (DÉT. 4). Ez azonos N. D. ARUTJUNOVA (Лингвистический энциклопедический словарь. Главный ред. В. Н. Ярцева, Москва, 1990. 372) meghatározásával: „Перформатив — высказывание, эквивалентное действию поступку.” Ennek alapján pl. a *Most éppen levelet írok* megnyilatkozás is ekvivalens azzal a cselekvéssel, amit a megnyilatkozás igéje rögzít: a szó megfelel a tettnek, azt mondom, amit a valóságban is végzek. Duden fent említett szótárában a *performativ* és *performatorisch* szavak jelentése: „eine mit einer sprachlichen Äußerung beschriebene Handlung zugleich vollziehend (z. B. *ich gratuliere dir*)”, vagyis verbális eszközzel és a verbális tevékenységgel egyidőben végzett cselekvés, pl. *Gratulálok disszertációd megvédéséhez. A Már elfelejtetted, hogy két évvel ezelőtt én is gratuláltam disszertációd megvédéséhez* megnyilatkozás viszont már nem performatív, mivel a „gratuláció-thing” nem a „gratuláció-cselekvéssel” egyidőben jön létre. Ezt az értelmezést AUSTIN bevezető előadásai is megerősítik. Vö.: A performatív megnyilatkozások „semmit sem ’írnak le’ vagy ’állapítanak meg’, az ég világon nem számolnak be semmiről, nem ’igazak vagy hamisak’; és a mondat kimondása önmagában egy cselekvés elvégzése vagy annak része, és ezt a cselekvést rendszerint nem úgy íránk le, mint valaminek a kimondását” (Tetten ért szavak 32). Pl. *Ezt a hajót Queen Elizabethnek nevezem el, A karórámat a fivéremre hagyom! Fogadok egy ötösbe, hogy holnap esni fog! Köszönöm a segítségedet. Bocsánatot kérek. Ezennel megnyitom a gyűlést.* E példák alapján a szó és a tett egybeesésének a követelményét (der Zusammenfall von Wort und Tat) úgy értelmezhetjük, hogy a cselekvés megvalósulásához semmiféle külön cselekvésre nincs szükségünk, semmi mást nem kell tennünk, csak beszélnünk. Ha a performatívumoknak ezt az értelmezését elfogadjuk, akkor pl. a *Sakk!* típusú megnyilatkozásokat nem tekinthetjük performatívumoknak (vö.: APRESZJAN i. m. 211; KRÉKITS i. m. 1993. 11), mivel sakkozás nélkül nem lehetséges ilyen megnyilatkozás. Az is nyilvánvaló, hogy ha a mondatokat felszólítóvá transzformáljuk, akkor a cselekvés a szóval egyidejűleg nem jön létre. Vö. *Te is gratulálj neki!* (nincs gratuláció, és nem is biztos, hogy lesz). Ezen értelmezés szerint tehát nincsenek felszólító performatív megnyilatkozások.

AUSTIN a performatív megnyilatkozásokkal az ún. *konstatáló* „ténymegállapító” megnyilatkozásokat (*constative utterances*) állítja szembe, amelyekre az „igaz — hamis” értékelés vonatkoztatható. Vö. *Gratulálok neked. (*Igaz, hogy gratulálok neked?) — Bukarest Romániában van. (Igaz, hogy Bukarest Romániában van? — Igaz, ott van.)* Performatív felszólító megnyilatkozások e kritérium szerint sem léteznek, vö. **Igaz, hogy gratulálj neked/nek.* E követelmény szerint számomra az is kétséges, hogy vannak-e egyáltalán performatívumok, mivel nekem úgy tűnik, hogy bármilyen jelen idejű, kijelentő mód első személyben elhangzó, nem ismétlődő és nem értékelő állítással kapcsolatban nem alkalmazható az „igaz — hamis” értékelés. Vö. *Gratulálok védésedhez. *Igaz, hogy gratulálok a védésedhez? — Most éppen lovon ülök. *Igaz, hogy most éppen lovon ülök., de: Most „magas lovon ülök”. Igaz, hogy most „magas lovon ülök”? — Nem igaz.*

3. Performatív megnyilatkozások vagy performatív igék. KIEFER FERENC (Szemantika vagy pragmatika?: NyK. 1984: 8) megállapítja, hogy „a performatív igéknek van természetesen nem performatív használata is”. Ha a szó és a tett azonossága a performatívumok kritériuma, akkor performatív igék nincsenek olyan értelemben, mint például a mondást jelentő (*verba dicendi*) igék csoportja. Az ún. performatív igék az esetek döntő többségében nem performatív használatúak. KRÉKITS értekezésében is szerepel SZABOLCSI ANNA szintén 1984-ben megjelent munkája (A performatívumok szemantikája: ÁNyT. XV. 1984. 286). Ebben többek között ezt olvashatjuk: „Performatív mondat-

nak — AUSTIN szellemében — olyan kijelentő formájú mondatokat fogok nevezni, amelyek (1) tartalmazzak egy ún. performatív igét, tehát explicitek, (2) formailag jellemezhetők — nyelvenként különbözően — a performatív ige idejével, aspektusával és igenemével, számával és személyével, esetleg bizonyos határozók (*hereby, ezennel* stb.) előfordulásával, és (3) amelyeknek kimondása megtörténtté teheti azt a tényállást, amely a mondatban foglaltatik”. Az ehhez kapcsolódó lábjegyzetben ez olvasható: „Problematikus lehet a ’*Fogadok veled, hogy...*’ típusú mondatok minősítése, mivel a fogadás aktusa a partner közreműködésével válik megtörténtté”. JOHN GEOFFRY PARTRIDGE (*Semantic, Pragmatic and Syntactic Correlates. An Analysis of Performative Verbs based on English Date*. Tübingen, 1982. 172) szerint a performatívumok jelentésének a következő szemálat kell tartalmaznia: cselekvés, mondás, explicitás, és az igének kijelentő mód cselekvő jelen idő 1. személyében kell állnia. (Vö.: „all explicit performatives must exhibit the following criteria: an act-component, a saying-component and an explicitness-component, hereafter [DO], [SAY] and [EXPLIC] respectively. For present purposes they must also appear in the 1st person present indicative active form”). N. D. ARUTJUNOVA (i. m. 1990. 373) a performatívumoknak a következő ismérveit sorolja fel: 1. általában cselekvő szerkezetekben, kijelentő módban, egyes szám 1. személyben, jelen időben használatosak (*Esküszöm*); 2. a beszélő kimondásuk által nem leírja vagy megnevezi a cselekvést, hanem azt végrehajtja, ezért nem értékelhető igazként vagy hamisként (*Esküszöm. — Ő megesküdött.*); 3. a performatívumok lehetnek effektívek vagy nem effektívek, meg kell felelniük a sikeresség feltételének („условиям успешности”, AUSTIN szerint: a „felicity condition”-nek).

Mint látjuk, az ún. performatív igék a lehetséges alakok közül általában csak egyes szám első személyben performatív használatúak, ezért célszerűbbnek látszik performatív megnyilatkozásokról és a *verba dicendi*, valamint a *verba voluntatis* igék döntő többségének performatív használatáról beszélnünk.

4. A performatív használatú igék nyelvtani sajátosságai. — PLÉH CSABA (*A szaván fogott szó*. 1990. 17) AUSTIN könyvének magyar kiadásához írt előszavában az olvasók figyelmébe ajánlja ZENO VENDLER megállapítását, aki rámutat arra, hogy „az Austin javasolta osztályok *nyelvtani* különbségekkel járnak együtt. A performatív igék nyelvtani tárgya eltérő konstrukció: a komisszívumok (az angolban) infinitívusszal járnak (*I promise to come*), míg a ’bemutatók’ (*állítom, tagadom, felteszem*) *hogy*-os mellékmondatokkal” (*He claimed that he was late because his car broke down*). A nyelvtani különbségek vizsgálatát igen fontosnak, sőt a legfontosabbnak tartom, mivel ezek jelentenék a legmeggyőzőbb bizonyítékot a performatív—nem performatív különbségtétel fontosságára. Az itt felhozott példa azonban nem szerencsés, mivel éppen az ellenkezőjéről győzi meg az olvasót. A performatív használat lehetősége, mint láttuk, a kijelentő mód egyes szám első személyéhez kötődik. A *promise* igét azonban bármely személyben és igeidőben használhatjuk „to + infinitívusz”-szal, ha a két cselekvés alanya azonos, ha pedig nem azonos, a *that* kötőszavas mellékmondatokkal (*I promised that they should get tickets/that it shouldn’t happen. A claim* igével is használhatjuk mindkét típusú tárgyi mellékmondatot: *He claimed to be the owner of the land./He claimed that he owned the land*. JU. D. APRESZJÁN (i. m. 212—5) az orosz nyelv vonatkozásában vizsgálja az ún. performatív igék grammatikai sajátosságait, de ezek a sajátosságok is szinte teljes egészükben nemcsak a kijelentő mód egyes szám első személyében vannak jelen.

5. *Vizet prédikál és bort iszik.* (*Wasser predigen und Wein trinken, Говорум белое, а делает черное*). Ezt a szólást akkor használjuk, ha valakinél a szó és a tett nem esik

egybe. A *koincidencia* — *performativitás* elmélet szerint azonban a szó és a tett akkor sem esik egybe, ha *'vizet prédikálok és vizet iszom'*, mivel prédikáción kívül egy ivást végző cselekvésre is szükségünk van. A performativitás-elmélet heurisztikus korszakának elmúltával és a beszédaktus-elmélet létrejöttével, amelynek népszerűsítése J. R. SEARL (*Speech Acts* 1969.) nevéhez fűződik, azonban már a *Péter vizet prédikál, Péter bort iszik, Igyál egri bikavért* típusú mondatok is performatívok. Ez egyrészt azért lehetséges, mert mindenféle beszéd egyben cselekvés is, és a performatívok a beszédaktus típusának azonosítására szolgálnak. Másrészt a beszédaktus különböző típusait nemcsak expliciten, hanem impliciten is kifejezhetjük.

6. A cselekvés egyenlő a beszédaktussal. — PLÉH CSABA (i. m. 10) a cselekvésközpontú beszédaktus-elmélettel kapcsolatban megállapítja, hogy „rejtett ígéreteink (*Eljövök*), valamint az igemódokat használó utasításaink és kéréseink (*Gyere el! Eljönnél?*) mind azt mutatják, hogy nemcsak akkor cselekszünk a nyelvvel, amikor cselekedeteink nevét használjuk igeként (ezek lennének a performatívumok), hanem ezekben a rejtett esetekben is. Sőt már a nyelv konstatív, tényállások megállapítására vonatkozó használata is sajátos cselekvéssé válik. Amikor az információ áll előtérben, amikor állítunk vagy kérdezzük, akkor is cselekszünk. Az állítás sem pusztán egy megnyilatkozás és egy tényállás statikus viszonyának kérdése többé, hanem maga is dinamikus jelleget ölt: a sajátos attitűddel történő »mondás« is cselekvés. A szavak és tettek szembeállítása helyett a szavak minden használata tetté válik”, vagyis minden elhangzott szó és nem csak a cselekedeteink nevét megnevező igék performatívok (?), mivel az ilyen filozófiai jellegű értelmezés szerint minden megnyilatkozásunkban megvan a szó és a tett egybeesése.

Az általam ismert nyelvészeti szakirodalomban azonban egyelőre még csak a beszédaktus (németül: *Sprechhandlung*) típusok expliciten történő azonosítására alkalmas *verba dicendi* és *verba voluntatis* igéket nevezik performatívumoknak, s általában továbbra is csak akkor, ha a kijelentő mód jelen idejének egyes szám első személyében nem ismétlődő cselekvéseket fejezünk ki velük, vö. „Performativ: Eigenschaft sprachlicher Ausdrücke, unter bestimmten Bedingungen eine Sprechhandlung zu bezeichnen und sie gleichzeitig damit auch auszuführen” (Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini, Hrsg. RUDI CONRAD. Leipzig, 1985. 175). „Обычно глагол считается перформативным, если для него возможно такое употребление формы первого лица единственного числа настоящего времени (несовершенного вила) активного залога индикатива, которое разносильно однократному выполнению обозначаемого этим глаголом действия” (Ю. Д. Апесян i. m. 1986. 208). „The term [performativ] is used in Speech-Act Theory ... to describe statements, whether spoken or written, that themselves 'do' something and so constitute a kind of action... Performative utterances were originally contrasted with *constative* statements, which state that something is or is not so, and which therefore, unlike performatives, can be tested for truth-value. Later it was realized that in a sense every utterance does something and has an underlying performative statement, such as *I tell you, I am asking*, which rather weakens the theory. However *performative verb* remains an important concept” (SYLVIA CHALKER, EDMUND WEINER, *The Oxford Dictionary of English Grammar*. Oxford, 1994. 290). A performatív igéknek JU. D. APRESZJAN (i. m. 209—10) a következő 15 szemantikai típusát különbözteti meg: közlést és állítást, beismerést, ígéretet, kérést, tanácsot, figyelmeztetést és prevenciót, követelést és parancsot, tiltást és megengedést, beleegyezést és ellenkezést, jóváhagyást, rosszállást, megbocsátást, nyelvi rituálét (köszönetet, javaslatot és tanácsot, jókívánságokat, felköszöntéseket, üdvözléseket), szocializálódási kapcsolatokat (pl. meghatalmazást, végrendelkezést, kapitulálást stb.), továbbá megnevezéseket és kineve-

zéseket jelölő igéket. KRÉKITS JÓZSEF doktori értekezésében (DÉT. 5—6) a 15 csoportból 5-öt, mégpedig a kéréseket, javaslatokat és tanácsokat, figyelmeztetéseket és preventiókat, követeléseket és parancsokat, tiltásokat és megengedéseket jelölő igéket tekinti felszólító performatívumoknak.

7. A performatívok és a verba dicendi (mondást), valamint a verba voluntatis (akarati megnyilvánulásokat jelölő) igék. — APRESZJÁN 15 csoportja azt a benyomást kelti, hogy a performatív és a latin nyelvtanokból jól ismert verba dicendi és verba voluntatis igék csoportja alapján véve egybeesik, mivel mindegyikük jelentésében benne van a J. PRIDGEE által is megkívánt [SAY], [EXPLIC] jelentéselem, a [DO] széma pedig az igék megnyilatkozásokban történő szóbeli v. írásbeli elhangzásának a követelményére, vagyis verbális aktusra redukálódott. Ennek alapján *Az ígéret szép szó, ha megtartják, úgy jó* szólásunk is módosulhatna, mondjuk *Az ígéret szép szó, ha már megvan, az úgy jó* változatra. Annak ellenére, hogy „a szavak minden használata tetté válik”, mégsem minden ige (ill. minden szó) performatív. Performatívok azok, amelyek beszédaktus-típusokat azonosítanak és az *ezennel, hiermit, hereby* szavakkal kapcsolódhatnak. Vö. „Die Abgrenzung der Klassen wird gestützt durch die nur für P. V. mögliche Verbindung (→ Kontaktprobe) mit *hiermit: Ich verspreche dir hiermit, daß...* [‘Ezennel megígérem, hogy...’] vs. **Ich demütige dich hiermit*” (HADUMOD BUßMANN, Lexikon der Sprachwissenschaft. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage. Stuttgart, 1990. 569). Ennek alapján ugyanígy nem performatívok pl. a *provizieren, überreden, drohen* igék sem. A probléma azonban ennél sokkal összetettebb. Mondhatjuk pl.: *Ezennel megígérem, hogy... Most pedig megígérem, hogy..., Megígérem, hogy...* Vannak azonban olyan [SAY] szemával rendelkező igék, amelyek sem *ezennel*, sem anélkül nemigen használatosak jelen idő egyes szám első személyében. Pl.: nem mondjuk, hogy **Ich demütige dich* ‘Megalázlak’, **Provokállak*, **Meggyőzlek*, **Fenyegetlek*. Azt mondhatjuk, hogy *Most pedig megírom/megcsinálom a házi feladatot*, de azt nem, hogy **Ezennel megcsinálom a házi feladatot*. Az *ezennel* és a *hiermit* ugyanis az ünnepélyes vagy a hivatalos stílus jellemző szóhasználata, jelentése ‘most’, ‘és most’, ‘most pedig’ nem látszik alkalmasnak a performatív megnyilatkozások egy részének az azonosítására; vö. *Ezennel megnyitom a kiállítást*. ‘Hiermit erkläre ich die Ausstellung für geöffnet’, *Ezennel megerősítem levele vételét*. ‘Hiermit bestätige ich den Empfang Ihres Briefes’. APRESZJÁN (i. m. 217—8) azokat az igéket, amelyek általános jelentésűek (*beszél*), csak ismétlődő cselekvéseket jelölnek (*konzultál, dicsekszik, kérkedik*) vagy pedig szótári értelmezésükben nem szerepel a [SAY] elem (*becsap, lovaggá üt, tisztté avat, pappá szentel, hazudik, megrágalmaz*) stb., kizárja a performatívumok köréből. Nehezen követhető magyarázatokat találunk arra nézve, hogy ez vagy az az ige miért nem performatív. *Pappá szentelni* pl. alapján véve csak szóban lehet valakit, de a *szentel* ige nem performatív, mivel szótári értelmezésében nem szerepel a [SAY] jelentéselem. APRESZJÁN a kérdező igéket is kizárja a performatívumok sorából, annak ellenére, hogy a kérdés létrejöttéhez a kérdező részéről csak verbális tevékenység szükséges, de a megkérdezett válasza is egyenlő a tettel. (Vö.: „Аналогичным образом следует объяснить невозможность перформативного употребления глаголов со значением вопроса” (i. m. 218).

8. Az ún. performatív igitípusok és a beszédaktus-típusok viszonya. — A kétféle csoportosításban, mint általában minden osztályozásban, sok a szubjektív mozzanat. A latin nyelvtanok, mint láttuk, két csoportra osztották azt, ami APRESZJÁNNál 15 csoport, s egy csoportra azt, ami KRÉKITSnél 5. Az egyes csoportok megnevezése gyakran nem egy igével történik. Elgondolkozhatunk például azon, hogy a köszönés, fel

köszöntés, részvétnyilvánítás stb. egy csoportba tartozik-e vagy sem. A beszédaktusokat AUSTIN öt csoportra osztotta (I. KRÉKITS értekezését). Kiegészítésül I. ULRICH ENGEL (Deutsche Grammatik I. Heidelberg—Bp., 1992. 36) csoportosítását:

Beszélőtárs felé irányuló beszédaktusok						Beszélő központú aktusok
közlők	kompenzálóak	személyek fontosságát kiemelő beszédaktusok				
		beszélőre irányuló	beszélőtársra irányuló	beszélő és beszélőtárs fontosságúak	bármely személyre irányuló	
értesítés, helyeslés, elutasítás, —visszatartás —tiltakozás —kiigazítás fokozás, általánosítás, magyarázat, korlátozás, értelmezés, kapcsolat-teremtés	köszönet, bocsánatkérés, eltörlés, méltánylás, gratuláció, részvét	ígéret	felszólítás, meghatalmazás, tanács, szemrehányás, szidás, intés, figyelmeztetés, kérdezés	ajánlat, kínálat, fenyegetés, kapcsolat-behatárolás: —köszönés —megszólítás —bemutakozás —címek —feladó	javaslat, indítvány, kívánság, üzenet, bejelentés	káromkodás, gyalázás, meglepetés, lemondás, beletörődés

A performatív igék és a beszédaktusok itt ismertetett két csoportjának az összevetése azt mutatja, hogy a két csoport között egyezések, de lényeges eltérések is vannak. Úgy tűnik, hogy sem elvi, sem gyakorlati akadálya sincs annak, hogy a kétféle csoportosítást egységesítsük, s mindegyik beszédaktustípusnak meglegyenek a megfelelő performatív igéi. Szembetűnő, hogy egyik csoportban sem szerepelnek érzelmet kifejező beszédaktusok, hacsak a káromkodást, szitkozódást nem tekintjük annak. A modális beszédaktusok beiktatásának a lehetősége is külön vizsgálandó érdemelne.

8. A beszédaktus-típusok explicite és implicite történő kifejezése. — KRÉKITS direkt és indirekt felszólító aktusokat különböztet meg. „A direkt felszólító aktusokat felszólító módú igealakok rögzítik, az indirekt felszólító aktusokat megformálhatjuk a performatív ige jelen vagy egyszerű jövő idejű alakjával, feltételes módú igealakokkal, főnévi igenévvel, kérdő mondatokkal és más morfológiai és szintaktikai eszközökkel” (DÉT. 5). Az ilyen felosztás inkább a beszédaktusok grammatikai eszközeinek a szempontjából érdekes. A performativitás szemszögéből a beszédaktus-típusok explicite és implicite történő kifejezésének a módja az érdekes, amely távolról sem esik egybe azok direkt vagy indirekt grammatikai kifejezésével.

Már AUSTIN (i. m. 1990. 74) rámutatott arra, hogy lehetséges olyan vélekedés is, hogy „a performatívum performatívum marad a kulcsfontosságú (operatív) szavak nélkül is, például: a *'veszélyes kanyar'* helyett állhat az, hogy »*kanyar*«, s a »*veszélyes bika*« helyett az, hogy »*bika*«. Mindez zsákutcába vezet. Nincs egyetlen egyszerű nyelvtani vagy szótári kritériumunk sem. Talán nem reménytelen azonban egy komplex kritérium vagy legalább is a nyelvtant és a szókészletet egyaránt érintő egyszerű vagy bonyolult

kritériumsorozat kialakítása. Az egyik kritérium például az lehet, hogy minden felszólító módú ige szükségképpen performatívum (ám ezzel csak tengernyi újabb gondot okozunk magunknak...)”. Ha itt egy kissé megpihenünk AUSTIN ellentmondásoktól nem mentes munkájának a tanulmányozásában, akkor kijelenthetnénk, hogy KRÉKITS disszertációjának már a címe ezt a „zsákutcát” és „tengernyi újabb gondot” tükrözi. De AUSTIN már a 76. lapon ezt írja: „minden olyan megnyilatkozásnak, amely ténylegesen performatívum, visszavezethetőnek, kiterjeszhetőnek vagy elemezhetőnek kell lennie egy forma keretében, ahol nyelvtanilag az ige cselekvő, és kijelentő mód egyes szám első személyben van”. Ezen az alapon bármelyik megnyilatkozásunk performatív lesz, mivel nincs olyan megnyilatkozás, amely ne lenne bővíthető egy első személyű ún. performatív igealakkal. Mondhatom például, hogy *Sakk!* — *Ezennel közlöm veled, hogy „sakk”*. (Ez utóbbi módon persze egyetlen sakkozó sem ad sakkot.) Problematikus lehet az állatot hívogató, terelő felszólítások kiterjesztése performatívumokkal: *Lovacskám, hóóó..., kérlek, állj már meg!* A nyelvtudomány jelenlegi álláspontját a performatívumokkal kapcsolatban jól tükrözi az alábbi idézet: „It has even been suggested that there is no real difference between constatives and implicit performatives, because the sentence *Chicago is in the United States* can be understood to mean (*I state that*) *Chicago is in the United States*, with the implicit performative verb *state*.” (JACK RICHARDS, JOHN PLATT, HEIDI WEBER, *Longman Dictionary of Applied Linguistics*. 1985. 212).

Összefoglalva az elmondottakat, ha minden megnyilatkozásunk így vagy úgy végeredményben performatív, akkor a *performatív* — *nem performatív* megkülönböztetésnek semmiféle klasszifikációs értéke sincs. Tehát semmi értelme pl. „performatív és nem performatív felszólító megnyilatkozások”-ról beszélnünk. Azt is nehezen tudom belátni, hogy kiemelt nyelvtani vagy szemantikai szerepet tulajdonítsunk a jelen idejű első személyű ún. performatív igealak-használatnak. A *Megparancsolom, hogy maradj pár napig ágyban.* — *Az orvos megparancsolta, hogy maradj néhány napig ágyban* egyformán felszólító beszédaktusok. Az elsődleges felszólító beszédaktusok az ún. performatív ige nélküliek. Elképzeléseim szerint a beszédaktustípusok fő csoportjai egybeeshetnének a mondatok fő kommunikációs típusaival. Tehát lehetnének közlő (kijelentő, felkiáltó, óhajtó, felszólító) és kérdő típusú mondatok, illetve megnyilatkozások. Az ún. performatív igéknek bármelyik alakjukban beszédaktustípust differenciáló és összekötő szerepet tulajdonítanak, amely lehet szemantikai vagy konnotatív természetű. A *Maradj pár napig ágyban!* felszólító beszédaktus például a szituációtól, intonációtól, hangszíntől stb. függően kifejezhet parancsot, kérést, tanácsot, javaslatot stb., s ezt az ún. performatív igék egyértelműen pontosítják.

PETE ISTVÁN